

folkvet.

Lönsam pseudovetenskap

folkvett.

ORGAN FÖR VETENSKAP OCH FOLKBILDNING

Folkvett är organ för Föreningen Vetenskap och Folkbildning (VoF), som har till uppgift att främja folkbildning om vetenskapens metoder och resultat. Särskilt tar föreningen som sin uppgift att i fri opinionsbildning bekämpa de felaktiga föreställningar som förekommer i frågor som kan avgöras vetenskapligt. Se vidare <www.vof.se>.

Folkvett utkommer sedan 1983 med 4 nr/år. ISSN 0283-0795.

Adress: c/o Föreningshuset Sedab AB, Virkesvägen 26,
120 30 Stockholm.

E-post: folkvett@vof.se

Prenumeration: Ingår i medlemsavgiften till VoF, 250 kr/år.
Prenumeration utan medlemskap: 250 kr/år.

Redaktörer: Sven Ove Hansson (ansvarig utgivare)
08/87 87 78, Jesper Jerkert 08/790 95 51, Peter Olausson, 0304/
60 10 64, Martin Rundkvist 08/717 42 13, Aija Šadurskis 08/720
44 58. Redaktionen bistås av en redaktionskommitté, där VoF:s
styrelse ingår.

Grafisk form: Mikael Nyberg.

Skriftliga bidrag till *Folkvett* – artiklar, debattinlägg, recensioner, notiser – är alltid välkomna. Angivande av litteraturreferenser uppmuntras, däremot uppmanas till försiktighet med noter. Alla bidrag granskas av redaktionen. Eftersom VoF drivs ideellt kan skribenter inte arvoderas. Om inget annat överenskommits kan publicerat material komma att läggas ut på internet. *Folkvett* indexerar i Artikelsök.

Manusstopp för nr 2/2014: 15 april 2014.

Tabu eller brist på belägg?

JANUARINUMRET 2014 AV tidskriften *Frontiers in Human Neuroscience* innehåller en debattartikel med hundra undertecknare. Lundaprofessorn i parapsykologi Etzel Cardeña är huvudförfattare. Bland de övriga 99 märks ytterligare tre svenskar – Hans Bengtsson, Antoon Geels och Per Johnsson – som alla är psykologer vid Lunds universitet. Artikeln har rubriken ”Ett upprop för ett öppet, informerat studium av alla aspekter på medvetande”.

I artikeln uppges att det skulle finnas ett tabu mot att undersöka parapsykologiska fenomen men att forskningen allt mera tyder på att de existerar. Man erkänner visserligen att ”fenomenen inte kan produceras på befallning” vilket är en vacker omskrivning för avsaknaden av upprepbara experiment, men hela artikeln ger intryck av ett spännande forskningsområde där ett stort genombrott står för dörren.

Så har entusiastiska parapsykologer framställt sin disciplin i mer än ett sekel, men hittills har det inte blivit mer

än förhoppningar. Orsaken till att forskarmajoriteten inte tror på existensen av paranormala fenomen är som bekant att inga tillförlitliga belägg för sådana har framkommit. Det är inte mycket som skulle krävas. Vad som behövs är en enda försöksperson som *upprepbart* uppvisar en enda paranormal förmåga under vetenskapligt väl kontrollerade former. Avsaknaden av sådan bevisning är ett gott skäl att betrakta förekomsten av paranormala fenomen som obevisad.

Forskarmajoriteten avvisar alltså knappast paranormala fenomenens existens på grund av något tabu. Tabuargumentet går inte heller särskilt väl ihop med vad Cardēna och hans under-tecknare säger om hit-tills utförd forskning. De framhåller att psi-forskning bedrivs över hela världen av seriösa och välutbildade forskare, att resultat som stödjer förekomsten av psi fortsätter att publiceras i vetenskapliga tidskrifter, och att hela 80 doktorsexamina utfärdats inom psi-relaterade ämnen under de senaste åren bara i Storbri-

*Benjamin Franklins
drakexepiment,
Le Roy C Cooley, 1881*

tannien. Vidare uppges att "över 20 Nobelpristagare och många andra framstående forskare" har stött eller själva utfört parapsykologisk forskning. Om det finns så mycket forskning, personellt stöd och (enligt de 100 undertecknarna) lovande resultat, hur kan det samtidigt vara tabu?

Det är vidare litet märkligt att Cardeña och hans lie-
rade valde att samla ihop just hundra namn. Det finns
nämligen en vetenskapshistorisk förlaga som de nog inte
vill förknippas med. 1931 utgavs i Tyskland skriften "Ett-
hundra författare mot Einstein" (*Hundert Autoren gegen
Einstein*). Den var ett försök att vederlägga relativitets-
teorin. Men som Einstein konstaterade: "Om jag hade fel
skulle det räcka med en enda författare för att vederlägga
mig." 🖋️

Antroposofirörelsens ekonomi

Leif Appelgren gör en djupdykning i de ekonomiska realiteterna inom den antroposofiska rörelsen.

ANTROPOSOFIRÖRELSEN GRUNDADES AV österrikaren Rudolf Steiner i början av 1900-talet och har sitt högkvarter i Dornach i Schweiz. ”Antroposofi är en kunskapsväg som vill förena det andliga i människan med det andliga i världsalltet”, skrev Steiner 1924. På webbsajten antroposofi.org förklarar Johannes Ljungquist att ”[k]ortfattat skulle man kunna säga att antroposofin sysselsätter sig med frågor om människans djupaste väsen och med de krafter, processer och lagbundenheter som utgör själva grunderna för vår existens. Det är en världsbild som är mycket komplex. I sina huvuddrag kan den sägas formulera mänsklighetens andliga, kulturella och sociala uppgifter i historien, nuet och framtiden.” Alla dessa andliga, kulturella och

sociala uppgifter har även en ekonomisk sida, och om den skall jag nu berätta.

Den svenska rörelsen bedriver skolverksamhet (Waldorfskolor, Rudolf Steiner-högskolan mm), sjukvård (Vidarkliniken) samt framför allt vård och omsorg med bo-

Antroposofernas kulturhus i Ytterjärna

ende på LSS- och HVB-hem. Hemmen står för mer än hälften av rörelsens omsättning. LSS är *Lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade* och kan omfatta såväl barn som vuxna. HVB betyder *Hem för vård eller boende* och avser enbart barn och ungdomar.

Verksamheten bedrivs i stiftelser, aktiebolag, ekonomiska föreningar och ideella föreningar. En viktig ideell förening är Antroposofiska Sällskapet. Rörelsen har en egen bank, Ekobanken, en egen pensionskassa, Understödsföreningen Prometheus, en egen arbetsgivarorganisation, Huvudmannaförbundet, en egen fackförening,

Medarbetarförbundet, samt en egen religion, Kristensamfundet.

De olika verksamheterna marknadsför sig självfallet för att värva kunder, patienter och elever, bl.a. genom egna webbsajter. En översikt över de antroposofiska verksamheterna finns på <www.antroposofi.info>. Verksamheten är påfallande anonym. Endast ungefär hälften av de större verksamheterna namnger ledande personal på sina sajter. Det är svårt att få en samlad bild av verksamheternas totala omfattning, vilket motiverar denna artikel.

Huvuddelen av verksamheterna är lokaliserade till Järna söder om Södertälje. Denna artikel avhandlar främst verksamheter i Järna kompletterat med verksamheter på andra orter i Sverige som har samband via personer eller organisationer med verksamheterna i Järna.

Min studie omfattar drygt 240 organisationer, varav ca 70 stiftelser, 55 föreningar och 120 aktiebolag. Verksamheten verkar vara stadd i snabb expansion: under 2000-talet har ca 120 organisationer registrerats, att jämföra med ca 90 under de sista 20 åren före sekelskiftet. Expansionen torde delvis kunna förklaras med den ökade privatiseringen av vård, skola och omsorg.

Verksamheter som bedrivs i föreningsform har ingen skyldighet att lämna ut årsredovisningar, varför det finns ett betydande mörkertal i denna studie vad avser omsättning och resultat. För ekonomiska föreningar är uppgifterna om styrelse offentliga via Bolagsverket men inte den ekonomiska redovisningen. För de verksamheter där ekonomiska uppgifter finns tillgängliga uppgår omsättningen till ca 1,2 miljarder svenska kronor (SEK). Omsättningen för större verksamheter som ingår i studien men där inga

ekonomiska data erhållits uppskattar jag till ca 0,5 miljard SEK, totalt således omkring 1,7 miljarder SEK.

Omsättningsmässigt stora verksamheter är Saltå Kvarn AB (ca 155 miljoner SEK), Föreningen Solåkraby (LSS/HVB-hem, ca 110 miljoner SEK), Hagastiftelsen (LSS/HVB-hem, ca 80 miljoner SEK) och Vidarkliniken (ca 70 miljoner SEK). Vidarstiftelsen, ej att förväxla med Stiftelsen Vidarkliniken, är kapitalmässigt dominerande med ett eget kapital om 300 miljoner SEK. Stiftelsen äger en koncern av kommersiella fastigheter, Stenekenkoncernen, plus aktiemajoriteten i Saltå Kvarn AB.

Det ekonomiska resultatet är svagt: det sammanlagda resultatet efter finansiella kostnader för de kartlagda verksamheterna uppgår till endast 10 miljoner SEK. Det är förvånande med hänsyn till en utredning som gjorts av Upplysningscentralen UC, som visar på mycket god lönsamhet för behandlingshem. Den verkliga lönsamheten hos de antroposofiska verksamheterna är dock betydligt bättre eftersom man gör kraftiga avskrivningar på byggnader som inte torde motsvaras av någon värdeminskning. I de fastighetsägande stiftelserna och bolagen har avskrivningar på byggnader uppgått till minst 35 miljoner SEK.

Ekobanken är en medlemsbank med inlåning i stort sett enbart från allmänheten om knappt 500 miljoner SEK. Av utlåningen går ca 60% till medlemmarna, som i huvudsak utgörs av rörelsens organisationer. Övrig utlåning utgörs av placeringar i kreditinstitut.

FASTIGHETER

Antroposoferna är stora fastighetsägare. I min studie ingår ca 280 fastigheter med en total areal om drygt 1100

*Rosenkreuzarnas tempel,
Teofilus Schweighart, 1604*

hektar och ett uppskattat marknadsvärde om drygt 1,5 miljard SEK. Ett betydande fastighetsinnehav söder om Järna har sitt ursprung i en gåva till rörelsen på 1960-talet. De flesta av fastigheterna används i verksamheten, med undantaget Stenekenkoncernen som äger hyresfastigheter i Stockholm, Göteborg, Malmö och Trelleborg. Fastigheterna som används i verksamheten är koncentrerade till Järna. Grupper av fastigheter finns även i Trosa, Gnesta, Nyköpings, Stockholms och Strängnäs kommuner, totalt

*Barmhärtighetsgärningar, Föräldralösa I,
Frederick Cayley Robinson, 1915*

ca 30. Därutöver finns enstaka fastigheter i Djursholm, Hallstahammar, Hedemora, Hudiksvall, Sala, Skellefteå och Vetlanda.

Antroposofirörelsen är också en betydande fastighets-exploatör. Från fastigheten kring Skillebyholm har ca 40 fastigheter styckats av och sålts, sannolikt företrädesvis till rörelsens medlemmar. Ca 100 fastigheter har styckats av vid Solberga by, Solåkraby och Mikaelgården men behållits i rörelsens ägo, antingen för verksamheten eller uthyrda som bostäder åt personal eller medlemmar i rörelsen.

Antroposoferna skiljer ganska konsekvent mellan verksamhet och fastighetsägande (exempel i tabell här intill).

LEDNING OCH STYRNING

Stiftelserna som är dominerande ägare har i de flesta fall styrelser som förnyar sig själva, vilket inte är så bra ur de-

<i>Verksamhet</i>	<i>Fastighetsägande</i>
Hagastiftelsen	Byggnadsstiftelsen Haga
Föreningen Helgestahemmet (konkurs 2013)	Stiftelsen Helgestahemmet
Stiftelsen Klockargården	Klockargårdens Bostads- stiftelse
Föreningen Mikaelgårdens läkepedagogiska institut	Stiftelsen Mikaelgården
Stiftelsen Mora Parks Läkepedagogiska Institut	Stiftelsen Mora Parks Fastigheter
Föreningen Solåkraby	Stiftelsen Solåkrabyns Bostäder
Föreningen Saltå By	Stiftelsen Saltå Arbetsskola

mokratisynvinkel. I ett fåtal stiftelser som är nära knutna till en förening tillsätter denna förening ett antal styrelseledamöter. Endast i föreningarna tillsätts styrelser av medlemmarna. Det är dock endast några få föreningar som bedriver en omfattande verksamhet.

En viktig finansieringskälla är Ekobanken som slussar medel till rörelsens organisationer från "allmänheten", det vill säga i huvudsak rörelsens medlemmar. Makten i Ekobanken utövas av stämman, där rörelsens organisationer har majoritet. Bankens ledning kommer från två av de fyra tunga familjer som jag berör nedan, och dess valberedning består av personer från bankens styrelse och personer med tunga styrelseuppdrag i rörelsen.

En kartläggning av styrelseuppdragen i de studerade organisationerna ger vid handen att fyra familjer är dominerande i styrelserna med 20–30 konstaterade styrelseupp-

drag vardera. Eftersom styrelsesammansättning saknas för ca 60 stiftelser och ideella föreningar torde det verkliga antalet vara betydligt större. Utöver uppdrag i stiftelser har dessa familjer styrelseuppdrag i ett stort antal aktiebolag, som i vissa fall är stiftelseägda, i andra fall sannolikt familjebolag. Många av familjebolagen bedriver verksamhet inom antroposofirörelsen.

Jan-Erik Laurén, född 1947, är ledamot i elva stiftelser, två ekonomiska föreningar samt sex aktiebolag, av vilka fem förefaller att vara familjebolag. Omsättningen i de senare uppgår till ca 5,5 miljoner SEK. Hans fru Annika och deras barn är styrelseledamöter i sammanlagt fem stiftelser, nio bolag, Ekobanken samt två föreningar. Annika Laurén är VD i Ekobanken medan Jan-Erik Laurén är ordförande i bankens kreditkommitté. Inkomstmässigt är familjen Laurén klart ledande inom rörelsen med en total årsinkomst om närmare fem miljoner SEK, jämfört med ca en miljon vardera för de tre familjerna nedan. Jan-Erik Laurén har inte besvarat en förfrågan om en intervju inför denna artikel.

Hans Petter Sveen, född 1958, är inte officiellt bosatt i Sverige men har adress Skillebyholm i Järna. Han är styrelseledamot i tre stiftelser och ca tio bolag eller föreningar inom rörelsen. Därutöver är han ledamot i sex bolag tillsammans med hustru och barn samt i tre andra bolag. Omsättningen i de senare nio bolagen uppgår till ca 4 miljoner SEK.

Thomas Lüthi, född 1947, hans fru och deras tre söner är ledamöter i tio stiftelser, sju aktiebolag, två föreningar samt Ekobanken. Sonen Kristoffer Lüthi är vice VD i Ekobanken.

Anders Kumlander, född 1948, är son till en av rörelsens svenska pionjärer, Åke Kumlander. Anders är ledamot i sex stiftelser, en förening samt tolv bolag varav de flesta i Stenekenkoncernen. Ett bolag förefaller att vara ett familjebolag där även hustrun är ledamot.

VIKTIGA FRÅGOR

Satsningen på fastighetsägande i så stor skala är förvånande. Ska antroposofirörelsen ur ekonomiskt perspektiv främst ses som en snabbt växande fastighetskoncern som finansierar sig medelst donationer och överskott från verksamheter inom vård, skola och omsorg?

Hur skall uppdelningen mellan fastighetsägande och övriga verksamheter tolkas? Är den till för att skydda ägandet om verksamheten skulle gå med förlust? Konkursen i Föreningen Helgestahemmet kan tala för detta. Är motivet att med en flexibel hyressättning hålla verksamhetens resultat nära noll för att undvika beskattning? Den låga lönsamheten i kontrast mot UC:s rapporterade höga lönsamhet i privata behandlingshem tyder på att hyressättningen används för att skapa tillväxt i fastighetsbeståndet.

Det stora antalet stiftelser är också förvånande. Är de till för att säkra en maktbas utan demokratiskt inflytande

Ska antroposofin ses som en snabbt växande fastighetskoncern som finansieras med donationer och överskott från verksamheter inom vård, skola och omsorg?

från rörelsens medlemmar? Är de till för att ge sken av en starkt decentraliserad rörelse? Eller är det ett sätt att dölja omfattningen av gåvor och donationer? Man kan anta att varje stiftelse har sitt ursprung i en donation.

De årsredovisningar för stiftelser som funnits tillgängliga redovisar gåvor om sammanlagt 19 miljoner SEK under två år. En stiftelse bildades 2011 genom en donation om 3,6 miljoner SEK. Gåvor och donationer är således en viktig finansieringskälla. I vissa fall förs gåvorna direkt till det egna kapitalet utan att påverka vinsten, i andra fall ingår de i det bokförda resultatet.

En del intertransaktioner mellan stiftelserna är förvånande. Stiftelsen Vidarkliniken sålde år 2010 och 2011 andelar i Bostadsrättsföreningen Nibble Skogsbrynsby för totalt 23 miljoner SEK till Vidarstiftelsenkoncernen. Eftersom andelarna var bokförda till nära noll blev resultat-effekten ca 23 miljoner SEK vilket räddade Vidarkliniken från betydande förluster.

Stiftelsen Kulturcentrum Järna sålde 2012 andelar i Bostadsrättsföreningen Nibble Skogsbrynsby med reavinst 9,9 miljoner SEK, oklart till vem. Externa kostnader ökade samma år från 5,5 till 9,4 miljoner SEK. Var detta helt eller delvis en fiktiv kostnadsökning för att reducera vinsten?

Risken för maktmissbruk är betydande i en verksamhet där makthavarna utser sig själva. En form av missbruk är när makthavarna äger privata sidoverksamheter och samtidigt kan påverka i vilken grad såväl rörelsens verksamheter som rörelsens medlemmar anlitar de egna verksamheterna. Ett möjligt exempel på detta är bolaget ThomsenTibbling AB, som namnet antyder sannolikt

Brötdutdelning i byn, Frans van Leemputten, 1892

ägt av familjerna Thomsen och Tibbling som är styrelseledamöter i flera av rörelsens verksamheter. Bolaget gör webbsajter åt vissa av rörelsens verksamheter. Ett annat exempel är RK Lauréns AB, redovisningskonsulter, som marknadsförs genom Föreningen Ytterjärna nätverk.

En annan form av möjligt missbruk är när makthavarna gör fastighetsaffärer mellan rörelsen och de egna familjerna. Ett sådant exempel kan vara när medlemmar av familjen Laurén år 2006 förvärvade fastigheten Ytterjärna-Nibble 1:10 från Nibblestiftelsen för 3 miljoner SEK. Fastigheten var på ca 5200 kvm, strandtomt vid havet bebyggd med två hus. 2008 avstyckades en del av fastigheten om 2200 kvm med den ena byggnaden och såldes till Vidarstiftelsen för 1,8 miljoner SEK. Nettoresultatet är

således ett fritidshus vid havet med 3000 kvm tomt för 1,2 miljoner SEK – ett vrakpris!

SLUTSATSER

Antroposofirörelsen kring Järna är bland mycket annat ett konglomerat av fastigheter och affärsverksamheter. Den synliga lönsamheten är svag, men den reella lönsamheten är god tack vare frikostig finansiering med offentliga medel, värdestegring på ett stort fastighetsinnehav, exploatering av de egna stora markområdena för försäljning och uthyrning till medlemmar och personal, samt, inte minst, omfattande gåvor och donationer.

Ägandet är till sin huvuddel organiserat via ett stort antal stiftelser. Makten utövas av styrelserna som i huvudsak förnyar sig själva, och styrelserna domineras av ett litet antal familjer med mycket stort inflytande.

Som alltid när makt är koncentrerad och permanentad finns risken att makthavarna utnyttjar makten för egen vinning. Jag har pekat på risken att makthavarna stimulerar rörelsens verksamheter och medlemmar att göra affärer med egna bolag. En annan risk är att makthavarna gör förmånliga fastighetsaffärer med rörelsens fastigheter.

Min förhoppning är att denna artikel ska sprida kunskap om antroposofirörelsens omfattning och ekonomiska struktur till allmänheten, men även till medlemmar i rörelsen som bidrar till dess tillväxt genom ofta hårt och dåligt avlönat ideellt arbete. ✍️

KÄLLOR

Bisnode Information AB (fastighetsdata)

Lantmäteriets fastighetskartor

Lantmäteriets fastighetsdata

Länsstyrelsernas stiftelsearkiv

www.allabolag.se

www.antroposofi.info

www.antroposofi.nu

www.hvbguiden.se

www.ivo.se (Officiell förteckning över LSS- och HVB-hem från
Inspektionen för vård och omsorg)

www.lssguiden.se

www.stiftelser.lst.se

Tro som vetenskap

Historikern **Lennart Lundmark** granskar forskningen om "den historiske Jesus".

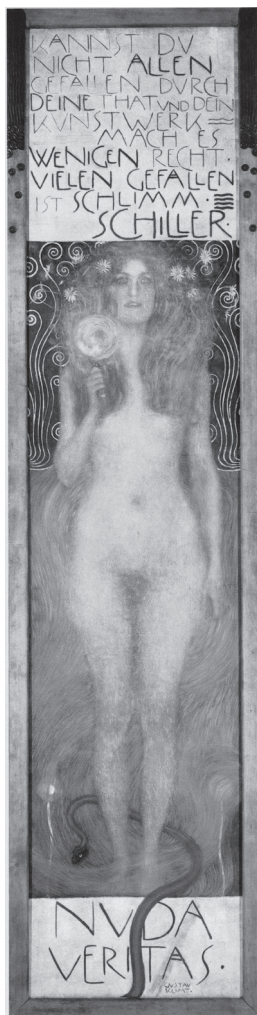
PÅ 1800-TALET UTVECKLADE historieforskningen nya metoder. Det inspirerade många protestantiska forskare att vända och vrida på evangelierna för att finna "den historiske Jesus". De flesta var troende kristna, men det låg en underliggande kritik av kyrkan i botten. Med hjälp av historien skulle de finna den "rena" kristendomen bakom kyrkans alla organisatoriska och rituella påbyggnader. Det ledde till en omfattande granskande forskning om särskilt Nya Testamentet vid tyska universitet. Professorernas och doktorernas böcker gick ut i massupplagor och diskuterades flitigt av tidens bildade medelklass.

I början av 1900-talet gav de flesta upp jakten på "den historiske Jesus". De konstaterade att Nya Testamentet var för rörigt och osammanhängande för att uppfylla de krav som de nya forskningsmetoderna ställde på en historisk källa. Efter första världskriget fick den kristna tron söka

bekräftelse med andra medel än historieforskningens. Efter 1918 lanserade nya protestantiska teologer ett nytt koncept. Deras idéer var de mest inflytelserika under cirka 50 år, utom bland fundamentalistiska sekter förstås.

De nya teologerna menade att Bibeln innehöll ett budskap från Gud till mänskorna. Det hade förmedlats genom de tidiga kristna församlingarnas berättelser. Den *historiske Jesus* var tämligen oväsentlig. Det som gällde var den *trons Kristus* som fanns i berättelserna.

De nya teologerna menade att det enda vi kan säga säkert är att en man vid namn Jesus från Nasaret blev korsfäst av romarna. Vad källorna ger i övrigt är de kristnas berättelser, där Jesus även blivit ett inslag i gamla folksagor och myter. Nya Testamentet är en samling av sådant stoff. Slutsatsen blev att de flesta så kallade Jesusorden, föregivna uttalanden av reli-

*Den nakna sanningen,
Gustav Klimt 1899*

gionsstiftaren, är skapade av tidigkristna profeter och att flera av skillnaderna mellan dem beror på att de har anpassats till den publik som predikanterna hade för tillfället.

MÅSTE HITTA HISTORISK JESUS

Det här synsättet var dominerande inom den protestantiska teologin från 1920-talet ungefär fram till 1970, fastän en del akademiska kritiker hade börjat höra av sig redan

*Kristus uppenbarar sig för Maria Magdalena,
Alexander Ivanov, 1835*

på 1950-talet. Deras motiveringar var rent teologiska. De menade att kristendomen måste ha en historisk person som utgångspunkt. Om man inte kan belägga Jesus ord och gärningar historiskt står kristendomen utan grund. Därför måste man till varje pris leta fram "den historiske Jesus". Numera sitter en mängd professorer i främst USA

och Storbritannien och kör 1800-talets tyska debatter i repris. Nyligen kom det ut en *Handbook for the Study of the Historical Jesus*. Där finns drygt hundra uppsatser av de mest framträdande akademiska jesuforskarna just nu. Verket omfattar fyra band och 3652 sidor.

På dessa sidor hittar man inte några nämnvärda nyheter jämfört med vad forskningen kom fram till på 1800-talet. Kunskapen om Jesus omvärld och hans judiska bakgrund har vuxit, det är i stort sett allt. För övrigt pågår samma debatter som för hundra år sedan. Var Jesus en apokalyptisk profet som förutsåg en snar domedag? Eller var han en blid vishetslärare? Hur uppfattade han sig själv? Trodde han själv att han var Messias? Vilket var hans förhållande till judendomen? Varför blev han korsfäst? Finns det spår av muntliga källor i evangelierna? I så fall var? Ska Johannesevangeliet ses som en rent litterär skapelse? Vilken var innebörden i beteckningarna "Guds son" och "Människosonen"?

Svaren är lika svävande som på 1800-talet. Källmaterialet är för rörigt och motsägelsefullt för att man ska komma någon vart.

Inom skaran av akademiska jesuforskare finns det en del som är närmast fundamentalistiskt troende kristna och bara ägnar sig åt att demonstrera sin kristna tro. En annan riktning lutar mer åt att man bör hålla sin tro utanför den historiska forskningen, men de blir allt färre och börjar misströsta. På grund av att källmaterialet är så otillförlitligt produceras bara "en hopplöst förvirrande parad av olika jesufigurer", som en professor Dale Allison uttrycker det efter att ha skrivit fem akademiska jesusböcker. En annan amerikansk professor, John Dominic Crossan, har

lite sarkastiskt konstaterat att forskning om den historiske Jesus är en trygg plats ifall man vill ägna sig åt teologi och kalla det historia.

NYA BEGREPP

Forskningen om "den historiske Jesus" bedrivs vid universitet och kallar sig vetenskaplig. Men eftersom Nya Testamentet inte uppfyller den etablerade historiska källkritikens krav på en användbar källa i den centrala frågan tvingas forskarna skapa nya begrepp som låter vetenskapliga. De kallar dem autenticitetskriterier. Med autentiskt menar de att ett material har sitt ursprung hos Jesus eller i hans omedelbara närhet. Kriterierna blir ständigt allt fler och nu är de så många att i stort sett allt vad Jesus sade och gjorde blivit "sannolikt".

I mitten av 1960-talet var *det dubbla dissimilaritetskriteriet* viktigast. Det utgår från att material med anknytning till Jesus troligen är autentiskt om det varken har ett ursprung i judendomen eller kan knytas till den tidiga kristendomen.

Under senare decennier har dissimilaritetskriteriet fått omfattande kritik även bland jesusforskarna. Det lösgör Jesus från hans samtid och betonar bara det säregna. Man kan inte finna "den historiske Jesus" genom att ställa honom utanför historien, menar kritikerna. Att man isolerar Jesus från judendomen kan dessutom betraktas som en kvarleva från den antijudiska hållningen hos äldre kristendom.

Ett annat vanligt kriterium har den intetsägande beteckningen *tvärsnittskriteriet*. Engelskans "criterion of multiple attestation" är mer upplysande. Innebörden är att ett ma-

terial är autentiskt om det förekommer i flera av varandra oberoende bibelkällor eller i flera olika genrer, t.ex. liknelser, uppmaningar, mirakelberättelser etc.

Problemet är att tvärsnittskriteriet befinner sig ständigt i konflikt med dissimilaritetskriteriet, som ju betonar det säregna. Tvärsnittskriteriet hävdar tvärtom att något måste förekomma flera gånger för att vara autentiskt. Men att ett Jesusord återges på flera ställen är inte något bevis för autenticitet. Uttrycket kan ha konstruerats av den tidiga jesusrörelsen, snabbt blivit populärt och lagts in i flera källor. Och den historiska källkritiken ser naturligtvis inget givet samband mellan att något nämns ofta och att det är sant.

Ytterligare ett problem uppstår när de som vill göra evangelierna trovärdiga hävdar att allt stammar ur en stark och enhetlig muntlig tradition. Men om allt grundas på den ursprungliga berättelsen så kan inget senare material vara genuint oberoende. För att något ska vara oberoende måste berättelser ha skapats utanför den påstådda huvudtraditionen, och några sådana vill jesuforskarna helst inte veta av. Det avgörande problemet är förstås att vi inte vet vem eller vilka som skrev ner evangelierna.

Möjligen skulle man kunna betrakta stora delar av Johannesevangeliet som oberoende, men den texten vill jesuforskarna inte gärna

**Men eftersom
Nya Testamentet
inte uppfyller
källkritikens
krav tvingas
forskarna skapa
nya begrepp
som låter
vetenskapliga.**

använda. Då får de nämligen ett nytt problem: eftersom Johannes skiljer sig så mycket från de tre andra evangelierna är det svårt att förena deras jesusbilder.

DET FIKTIVAS KOHERENS

Ett tredje kriterium kallas *koherensriteriet*. Det utgår från att det ska finnas ett slags bekräftande sammanhang mellan det som "säkerställts" av dissimilaritetsriteriet och tvärsnittskriteriet. Om man underkänner dessa två kriterier blir förstås koherensriteriet hängande i luften. Dessutom är koherens inte i sig något bevis för att det handlar om verklighetsbeskrivningar. Fiktiva, skönlitterära berättelser kan vara väldigt koherenta.

*Vetenskapen, Antonio
Cortina Farinós, 1884*

Ytterligare ett är *genanskriteriet*. Det hävdar att det är ett tecken på autenticitet om jesusmaterial som kan ha varit besvärande för de tidiga kristna tagits in i evangelierna. Ett vanligt exempel är att Johannes Döparen döper Jesus (Mark 1:4–11). Johannes förkunnade syndernas förlåtelse genom omvändelse och dop. Men enligt de kristna kan inte Jesus ha burit på några synder som behövde förlätas. Bland andra exempel kan nämnas Jesusorden "Min Gud, min Gud, varför har du övergivit mig?" (Mark 15:34, Matt 27:46).

Det här har lett till oändliga diskussioner om vad som var genant för jesusrörelsen och ej. Även vissa jesusfors-

kare har dragit slutsatsen att man inte vet tillräckligt om alla rörelsens varianter för att kunna avgöra vad som var besvärande för kristna i berättelserna om Jesus.

Ett kriterium bygger på att spår av arameiska i Nya Testamentet skulle vara ett tecken på autenticitet. Det avisas dock av de flesta jesuforskare. Det var inte bara Jesus som talade arameiska. Även de som senare skrev ner texterna kan ha varit arameisktalande och låtit det slå igenom i den grekiska versionen.

NYGAMMALT

Under de senaste decennierna har två i stort sett identiska kriterier väckt viss uppmärksamhet. De påstås vara nya, men är egentligen bara en blandning av de gamla, med lite varierande betoningar av skilda element. Ett kallas *det dubbla similaritetskriteriet* (alltså utan *dis-* i början). Det ger autenticitet åt jesumaterial som var tillräckligt likt judendomens utläggningar för att vara begripligt, men samtidigt tillräckligt olik/hädiskt för att kunna leda till dödsstraff. Dessutom ska det kunna ha varit en utgångspunkt för den tidiga kristendomen, men samtidigt så säregnet att Jesus efterföljare inte kunde ha hittat på det.

Slutligen har vi *det historiska sannolikhetskriteriet*, som gör samma slags helgardering. Jesus autentiska budskap ska ha varit tillräckligt likt judendomens för att vara begripligt, men samtidigt så skilt från det att han ansågs vara hädare och utlämnades till avrättning. Dessutom ska Jesus ha varit tillräckligt överens med senare kristen verksamhet för att vara källan till dess teologi och mission. Å andra sidan ska han dessutom ha varit så säregen att den tidiga kyrkan inte kunnat hitta på skildringarna av honom.

Man frågar sig om något kan bli kvar som ickeautentiskt om man plockar ut lämpliga bitar ur kriteriesamlingen för att bekräfta ett utvalt fragment av jesusmaterialet. Utvidgningen av kriterierna har nu nått den punkt då i stort sett allt vad Jesus säger och gör i evangelierna blivit "sannolikt". Så trots alla pseudovetenskapliga dekorationer leder allt bara tillbaka till den kristna tron på vad som står i Nya Testamentet.

GISSNINGAR OCH SANNOLIKHETER

Jesusforskarna medger själva att de endast arbetar med sannolikheter. De glider resonemangsvis från en gissning om att något är tänkbart till att det blir troligt och till slut högst sannolikt. Sedan lägger de till det felaktiga påståendet att all historisk kunskap bygger på sannolikheter och påstår slutligen att jesusforskningen är vetenskaplig historieforskning.

Fastän jesusforskarna alltså bara producerar sannolikheter behandlar de dem som om de vore fakta. De börjar exempelvis med att något är "möjligt", går vidare till att det skett med "viss sannolikhet", med "stöd" av fler sannolikheter blir det sedan "tämligen sannolikt" och ytterligare sannolikheter får göra det "mycket sannolikt". Det är en metod som förkastades av historieforskningen redan i slutet av 1800-talet. Flera fakta kan förstås tillsammans ge en starkare bekräftelse för en historisk händelse. Men med sannolikheter för olika händelser är det annorlunda. Om sannolikheten anses vara 60 % vardera att Jesus fällt två yttranden, och sannolikheterna betraktas som oberoende av varandra, är sannolikheten 0,36 att Jesus har fällt bägge yttrandena, eftersom sannolikheterna då ska multiplicera-

ras med varandra. Om man gör samma beräkning för tio oberoende sannolikheter på vardera 60 % blir den totala sannolikheten att alla yttrandena är äkta 0,6 %. Så jesuforskarnas skakiga byggen av sannolikheter blir värdelösa, trots alla skenvetenskapliga beteckningar.

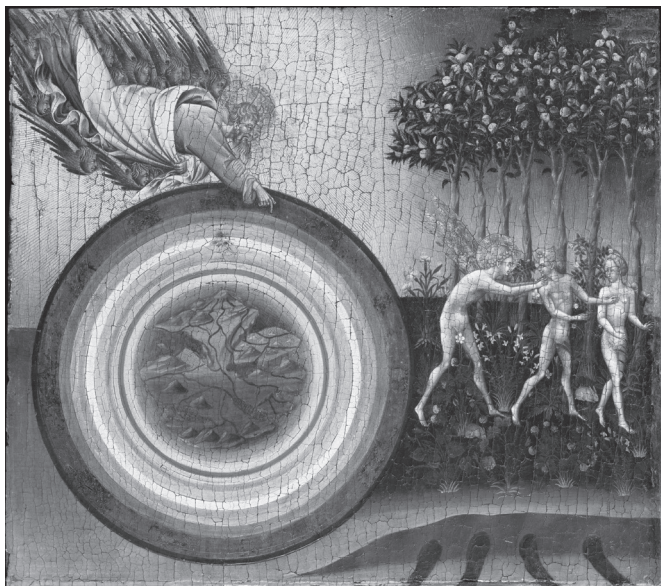
KÄLLKRITIK OCH PROVENIENS

Det är inte sannolikhetsberäkningar utan källkritik som varit grunden för den vetenskapliga historieskrivningen i över hundra år. Birgitta Odén ger en föredömligt koncis beskrivning under uppslagsordet "källkritik" i *Nationalencyklopedin*. Hon skriver bland annat:

"Det första centrala momentet i källkritiken är identifikationen av källan: dess upphovsman, dess tillkomstsituation, avsikten med tillkomsten. I detta arbete bedöms äktheten, d.v.s. att källan svarar mot vad den utger sig för att vara." Eller vad andra utger den för att vara, kan man tillägga.

Den moderna bibelforskningen är enig om att vi inte vet vem eller vilka som skrev evangelierna. Det är en avgörande svaghet hos Nya Testamentet som historisk källa. En av de viktigaste förutsättningarna för att en text ska kunna göras trovärdig är att man vet hur den kommit till. Sedan kan man gå vidare med övriga källkritiska verktyg som samtidighet, oberoende, tendensfrihet etc.

Ibland hör man Jesusforskare påstå att proveniensen är lika osäker för andra antika källor. Det är fel. Vi har många antika källor där proveniensen är otvivelaktig. Vi vet att Julius Caesar skrev om sina krig i Gallien i rapporter till senaten i Rom, vi vet att Cicero skrev sina brev (fyra tjocka volymer på svenska). Loeb Classical Library har gett ut

*Jordens skapelse och utdrivningen ur paradiset,
Giovanni di Paolo, 1445*

518 volymer antika texter där författarskapet är oomtvistligt för praktiskt taget samtliga. När det gäller proveniens har Nya Testamentet alltså ovanligt stora svagheter som källa jämfört med de flesta andra bevarade antika källor.

GILTIGA FAKTA

Till skillnad från jesuforskarna vaskar den vetenskapliga källkritiken först bort osäkra uppgifter. Förhoppningsvis blir det då kvar så många giltiga fakta att de kan kopplas samman till vederhäftig historia med hjälp av logiska slut-

satser. Inom vetenskaper där resultaten inte kan bekräftas med experiment avgörs vad som är giltiga fakta genom att forskare granskar varandras resultat och kommer till en uppfattning som delas av en betydande majoritet, som tillämpar vetenskaplig metod. Forskarmajoritetens uppfattning kan ändras i takt med att den vetenskapliga metoden förfinas och/eller att nya fakta tillkommer. Det gör inte resultaten mindre trovärdiga, tvärtom, ständig prövning ökar tillförlitligheten. Det kallas forskningskonsensus. Eviga sanningar hör hemma i tron, inte i vetenskapen.

Eftersom jesuforskarna inte kommer någon vart med historisk metod eller ens de egna autenticitetskriterierna har allt fler börjat dra in Gud i sina "historiska" förklaringsmodeller. Men först talar de förstås stort om hur vetenskapliga de är.

I Sverige heter den mest framträdande akademiska representanten för den linjen Bengt Holmberg, professor emeritus i Nya Testamentets exegetik vid Lunds universitet, präst i Svenska kyrkan och biskopskandidat i Göteborg 1991.

I sin bok *Människa och mer: Jesus i forskningens ljus* från 2005 påstår han att många forskare i dag inkluderar Jesus underverk i "listan på vad som är historiskt sannolikt". Enligt honom beror det på att forskningen om Jesus "nu har börjat befria sig från upplysningstidens verklighetsuppfattning att allt övernaturligt är mytologiskt". Holmberg avslutar sin bok med att sanningen om Jesus inte kan greppas av någon forskning, men att den är "en hjälp för tron att finna denna sanning, en gåva från Gud till vår tid och kultur, som vi har fått för att djupare förstå och tillägna oss det största som har hänt på vår jord."

Det kan Holmberg få tycka så länge han skriver egna böcker under eget namn. Men han finns också med i en av de mest använda akademiska läroböckerna i ämnet religionsvetenskap/teologi. Boken heter *Jesus och de första kristna. Inledning till Nya Testamentet*. Den är från 2008, omfattar drygt 500 sidor och kom ut på Svenska kyrkans förlag Verbum. Holmbergs avsnitt handlar om den historiske Jesus. Han förklarar sig här vilja ge "en på vetenskaplig forskning baserad bild av människan Jesus" och betecknar det han gör som "vetenskaplig historieskrivning". Sedan han försökt skaffa sig legitimitet med detta, byter han fot och påstår att historievetenskapens metodregler har en "självald begränsning" som gör det lockande att "gå vidare till upplysningens kunskapsteoretiska misstag". Det är att "påstå att det inte finns mirakel, profetior, Gud och gudomliga ingripanden i mänsklig verklighet". Men Holmberg ser fram emot att nya värderingar ska styra forskning och undervisning i framtiden. Han skriver uppskattande att många forskare "numera" är benägna att se Jesus "botanden och demonutdrivningar och andra underverk [...] som historiska händelser".

KRISTEN INFILTRATION

I Sverige finns det alltså etablerade akademiker som först påstår att de sysslar med vetenskaplig historisk forskning och sedan hävdar att Gud ingriper i den mänskliga historien och att Jesus mirakler ska betraktas som verkliga historiska händelser. De försöker döpa om sin tro till vetenskap för att smussla in den på universiteten eller bilda fristående indoktrineringsanstalter och kalla dem akademier.

Vi känner igen tekniken från kreationisternas försök att infiltrera biologin genom att utnämna Gamla Testamentets skapelseberättelse till vetenskap och kräva plats för den i skolundervisningen i biologi. Runt om i världen står naturvetare på vakt mot dem. Nu är det alltså dags att utöka bevakningen även till andra områden, till exempel den variant av historia som sprids inom ämnet religionskunskap vid våra universitet. Även den undervisningen och forskningen ska hållas fri från religiös propaganda som försöker gömma sig under beteckningen vetenskap.

Lennart Lundmark är fil.dr i historia, tidigare länge verksam vid Umeå universitet. Hans bok Tvivlarens guide till Nya Testamentet (Fri Tanke) kom ut 2013.

REFERENSER

En lämplig utgångspunkt för den som vill ha en inblick i Jesusforskningens historia är Albert Schweitzer: *Von Reimarius zu Wrede* (1909), i billig amerikansk utgåva som *The quest for the historical Jesus* (omtryck, urspr. 1911). En starkt förkortad svensk utgåva kom 1955 under titeln *Jesu liv i forskningens ljus*.

David Friedrich Strauss *Das Leben Jesu* (1834) är lätt tillgänglig på internet i den engelska versionen *The life of Jesus*. Den finns även inläst av frivilliga på <librivox.org>. Den första svenska utgåvan från 1841 är förkortad och svåråtkomlig.

1900-talets huvudverk inom den kritiska Jesusforskningen är Rudolf Bultmann: *Die Geschichte der Synoptischen Tradition* (1921), i engelsk utgåva *The history of the synoptic tradition* (1963).

Den som vill orientera sig i de senaste årens Jesusforskning gör det lämpligen i *Handbook for the study of the historical Jesus*, Vol. I-IV. (Brill 2011, 3652 s.)

Sankt Sigfrid i Örgryte

Peter Olausson ser Smålands och Västergötlands apostel lösas upp i ett moln av källkritiskt stoft.

VID VÄNERNS SÖDRA strand ligger Götene kommun. Några kilometer väster om huvudorten Götene hittar vi Husaby. Där Kinnekulles svaga sluttning övergår i Västgötaslätten ligger några hus utmed vägen och en busshållplats – ingenting som skiljer samhället från vilken by som helst i landskapet.

Här finns också en kyrka. Den är uppenbarligen gammal, men inte påfallande gammal eller särskilt stor. Det första tecknet på att här kan finnas något utöver det vanliga är parkeringsplatsen. Den är en god bit mera tilltagen än vad som är vanligt för församlingskyrkor på landsbygden.

Huvudattraktionen ligger strax intill kyrkan. Man går nerför en trappa och kommer till något som kan liknas vid

en uteplats: en stenlagd yta omgiven av en låg mur. Här finns några bänkar. Och så till vänster en fyrkant i sten, fylld med vatten. En brunn? Nej, en källa, Sankt Sigfrids källa, och med en skylt:

I källan härnedanför
döptes omkring år 1000
Olof Skötkonung
Sveriges förste kristne konung
af engelske missionären Sigfrid
Joh. Ev. 3 5¹

Är det sant? Vad har de historiska källorna att säga om Sveriges förste kristne konung och hans dop?

Vi vet att Olof funnits och att han härskade över Uppland med Mälardalen, Östergötland och Västergötland. Det var inte så mycket Sverige som en statsbildning som längre fram skulle leda till kungariket Sverige, för att sammanfatta en fråga som diskuterats oerhört flitigt, och bara undantagsvis av strikt historiska skäl (rent vetenskapliga frågor väcker praktiskt taget aldrig uppmärksamhet). Han hade ärvt kungariket efter sin far Erik Segersäll, som lät döpa sig i Danmark. Att detta inte alls satt sig i det allmänna medvetandet torde inte bero på att Erik därmed snuvade Sverige på en turistattraktion, utan på att han senare vände tillbaka till hedendomen. Olof var nominellt kristen till sin död vilket såg bättre ut i historieskrivningen när denna var mer nitiskt kristen än idag. Men ett sådant arv gör man sig inte av med utan vidare.

Vet vi att Sigfrid döpte Olof? Nu blir det mer komplicerat.

Den utförligaste källan är Sigfridslegenden från 1200-talet. Där tillskrivs han biskopsämbetet i York och förses med systersönerna Unaman, Sunaman och Vinaman. Ett av de konkreta spåren efter deras gärningar hitom Nordsjön var en kyrka som Gud sade åt dem att bygga intill Växjösjön. Därmed skulle Växjö domkyrka vara den äldsta i Sverige..? Det har glatt en del virdar genom åren, men sant är det knappast. Ingen känd biskop av York har hetat Sigfrid, och detaljer som att han efter kungadöpet hittade huvudena av sina syskonbarn med sagonamnen i ett kar som låg och flöt på sjön förstärker inte intrycket av en pålitlig historisk källa. (Huvudena finns än idag i det heraldiska vapnet för Växjö stift.) Legendens uppgift om att Sigfrid döpte Olof vid Husaby återgavs hur som helst i Västgötalagen, och det är den som levt kvar.

Kortfattade men något mera pålitliga uppgifter kommer från Adam av Bremen. På 1070-talet skrev han en historik om Hamburg-Bremenstiftet, inklusive dess ansträngningar att kristna Skandinavien, som sedan dess tummats flitigt, åtminstone den del som handlar om Sverige. Adam antyder att biskop Thurgot döpte Olofs fru och barn, men om Olofs eget dop nämns ingenting. Kan det betyda något? Kanske att han inte döptes av någon tysk missionär, det lag som Adam representerade, utan av en engelsk. Det vore helt typiskt eftersom den engelska hednamissionen i Sverige vid den här tiden var betydligt intensivare än den tyska. Man kan lugnt utgå ifrån att om dopförrättaren kommit från Hamburg skulle Adam inte ha missat att nämna det.

I Danmark omkring år 1200 skrev Saxo Grammaticus ner det landets historia. Han nämner den engelske missio-

nären Bernhard som skall ha verkat i Skåne (som ju skulle förbli danskt länge till) och även ha sett till att döpa kung Olof. Kontroll mot andra källor visar att Bernhard kom till Danmark först år 1019, eller för sent för att dopet ska kunna passa med andra uppgifter. Bernhard utgår alltså – trots att han, på sätt och vis, ändå ligger bättre till än fabeln om Sigfrid.

Till slut har vi den isländske krönikören Gunnlaugr Leifsson, även han verksam vid sekelskiftet 1200. Hans biografi över Olav Tryggvason har gått förlorad. Dock använde Snorre Sturlason något senare skriften som en av många källor till storverket Heimskringla, en utförlig och bitvis fullkomligt opålitlig skildring av norska kungar från Ynglingasagans gudaättlingar fram till 1100-talet. Här nämns den engelske biskopen Jon Sigurd som onekligen liknar legendens Sigfrid; lite väl mycket, då han förefaller vara mer saga än verklighet.

Sammantaget verkar vi kunna dra slutsatsen att Olof döptes av en engelsk missionär. Något namn har vi inte.

Huruvida Sigfrid har rätt att kallas ”Sankt” är en annan fråga. Kanoniseringar måste på den tiden inte nödvändigtvis utföras av påven utan kunde skötas av biskopar, vilket skapade skaror av lokalhelgon. Men i Sigfrids fall finns varken belägg för det ena eller det andra. Denna detalj verkar aldrig ha bekymrat allmänheten.

Om Olof nu döptes vid Husaby så var det åtminstone inte i källan vi står vid. Västgöotalagen (vad den nu är värd i sammanhanget) nämner Brigidas källa. Den ligger vid en borgruin ett par hundra meter väster om kyrkan. Den är betydligt större än Sigfrids källa och avgjort mer passande om man ska få ner en hel karl under vattenytan. Att den

*Snorre Sturlarsson skrev Heimskringla,
som inte alltid är att lita på,
Christian Krogh, ca 1890*

berömda källan utsetts till kungens dopfunt är också av relativt sent datum och beror på en namnförväxling. Brigidas källa hade redan ett namn, efter det irländska helgonet Brigida av Kildare. Men när man har en annan källa i Husaby så kan man ju passa på att uppkalla den efter den berömde dopförrättaren – och sedan en viss tid gått, så började folk att tolka ”Sankt Sigfrids källa” som dopkällan. På så sätt läggs myt på myt.

Ännu ett exempel på att sådant som rör Sigfrid når ända in i våra dagar: 1730 lade Erik Benzelius, biskop och amatörhistoriker, fram tanken att Örgryte gamla (då enda) kyrka skulle ha uppförts av självaste Sigfrid i början av 1000-talet. Bevisningen, eller vad man ska kalla det, utgick från inskriptionen ”...erium orecri...” som skulle

utläsas *baptisterium Orecrypta*. Kryptor hör äldre kyrkstil till, i Sverige har vi bara några få medeltida exempel, som i Skara och Lund. Men om Örgryte kyrka hade en krypta så borde den vara riktigt gammal, som från förra delen av 1000-talet. Och vem var i trakterna vid den tiden? Jo, Sigfrid på väg till Husaby!

Kanske insåg Benzeliuss själv att han knappt skulle kunna övertyga ens den mest glödande göteborgare med sådant. Det skulle förklara varför han aldrig torgförde idén annat än i ett brev till sin bror. Men detta enda omnämnande bevarades i åtminstone de lärdaste lokallistorikernas medvetande och kom då och då att nämnas av dem; de var naturligtvis fullt medvetna om vad hugskottet var värt.

Framåt 1900 fanns idén fortfarande, dock utan kunskap om dess sammanhang. Nu kom den istället att kallas sägen - vilket ju låter långt äldre, genuinare och pålitligare! På 1920-talet fick S:t Sigfrids plan i Örgryte sitt namn. Då var historien "sann", eller åtminstone en gammal legend. Men den var alltså varken det ena eller det andra.

Idag vet vi att Örgryte gamla kyrka uppfördes på 1200-talet. "Orecry" är ortnamnet Örgryte, som kommer från grytugher, stenig. Vem som än döpte Olof så hade han ingenting med Örgryte att göra.

KÄLLOR & LÄSTIPS

Lars Gahrn, *Sveariket i källor och historieskrivning* (Göteborgs universitet 1988).

Örjan Martinsson, "Olof Skötkonung och kristnandet", www.tacitus.nu.

NOTER

1. Bibelordet är Jesu beskrivning av dopet: "Den som inte blir född av vatten och ande kan inte komma in i Guds rike".

Årets Folkbildare 2013: *Dan Josefsson*

VoF-styrelsens **Linda Strand Lundberg** intervjuar
Årets Folkbildare 2013.

NÄR HANNES RÅSTAMS bok *Fallet Thomas Quick. Att skapa en seriemördare* gavs ut 2012 var det en fortsättning på ett grävande arbete Råstam ägnat flera år åt. Det hade bland annat resulterat i tevedokumentärer där Thomas Quick tog tillbaka tidigare morderkännanden.¹ Genom att bit för bit dissekera förundersökningarna och peka på stora brister i såväl förhör som teknisk bevisning la Råstam grunden till de resningsprocesser som 2013 ledde till att Sture Bergwall friades för det sista av de åtta mord han blivit dömd för. När Råstam avled i januari 2012 återstod dock flera frågetecken. Hur kunde läkare, terapeuter, poliser och åklagare samstämmt ha bidragit till att denna process kunde äga rum och varför genomskådade ingen

Bergwalls lögner? Detta bestämde sig Dan Josefsson, efter ett samtal med Sture Bergwalls bror, för att ta reda på.

Historien om den stora mängd narkotikaklassade läkemedel som Bergwall/Quick försågs med på Säter berättades redan i Råstams bok. I *Folkvett* 2013:3 redogjorde Joacim Jonsson för ett pseudovetenskapligt test som använts som bevis på Bergwalls skuld.² Det Josefsson beskriver i *Mannen som slutade ljuga*³ samt dokumentären *Kvinnan bakom Thomas Quick*⁴

är historien om vården och den skadliga, ovetenskapliga terapin som försiggick på Säter. Josefssons slutsats är att människorna inom vården som bidrog till att skapa seriemördaren Thomas Quick tillhörde en sekt ledd av psykoterapeuten Margit Norell (1914–2005).

Polis och åklagare var inte själva med i gruppen men övertygades om att idéerna var rim-

liga och vetenskapligt förankrade. Josefsson intervjuades i november 2013 av Martin Wicklin, 2012 års Folkbildare, i programmet *Medierna* och beskrev hur den bristande tankefriheten och den känslomässiga bindningen till ledaren pekade på att det rörde sig om just en sekt.⁵ När jag ringer upp Dan Josefsson en blåsig februaridag berättar han mer:

– Det finns en definition av sekter som utgår från att det rör sig om en utbrytargrupp från en moderorganisation som man anser har övergett den sanna läran. Margit Norell var en del av en rörelse som ville vrida psykoterapin

Dan Josefsson.

Foto: Eva Lindblad

Fresterskan, Rallé, 2010

tillbaka till ett tidigare stadium, före 1897. Jag kunde se starka inslag av religiositet och den första jag intervjuade beskrev det faktiskt just som en sekt.

I boken beskrivs hur folk som inte trodde på sektens teorier – att Quick var en mördare – snabbt försvann ur utredningarna. Endast de troende fick chansen att delta som terapeuter eller mordutredare. Med hjälp av wallrafande lyckades Josefsson ta sig in i den innersta kretsen. Genom att hävda att han skrev en hyllningsbok om Margit Norell fick han möjlighet att intervju dem som tidigare inte hade pratat med journalister och kunde därmed berätta historien ingen annan hade fått höra.

Norell hade ägnat hela sitt vuxna liv åt att utarbeta

egna metoder inom sin psykoteraeutiska verksamhet, starkt påverkad av neofreudianska behandlingsmetoder. Margit Norell vände sig emot den ortodoxa freudianska terapin vars utgångspunkt var att terapeuten skulle vara en neutral spegel. Norell tog i stället ställning i terapin och skapade relationer till sina klienter och patienter. En av hennes största förebilder var psykoanalytikern och författaren Frieda Fromm-Reichmann vars psykodynamiska perspektiv gick ut på att känna och förstå hela människan. Genom att bilda en grupp med sig själv som studieledare, expert och facit kunde Norell sprida sina idéer till blivande psykoteraeuter. Trots att den första gruppen, Holistiska föreningen, sparkade ut Margit Norell kunde hon snabbt knyta en ny gruppering runt sig.

Margit Norell hade som terapeut redan under 1970-talet återuppväckt det hon ansåg vara bortträngda minnen hos en kvinna som behandlades. När Jeffrey M Masson 1984 gav ut boken *Sveket mot sanningen: hur Freud kom att överge sin förförelseteori* fick han omgående en anhängare i Norell. Massons teorier grundades på antagandet att många människor utsätts för trauman i barndomen. Dessa trängs sedan bort på grund av mentala försvarsmekanismer. Trots att händelserna, ofta av sexuell och incestuös karaktär, är glömda minns kroppen och detta orsakar ångest, sömnstörningar eller andra problem. Terapeuter kan med hjälp av hypnos, drömtydning och diverse psykoteraeutiska metoder återuppväcka de bortträngda minnena. Under några år blev tron på bortträngda minnen vanlig även utanför Norells lilla krets av terapeuter. Nästintill alla beteenden bland vuxna ansågs kunna vara tecken på sexuella trauman under barndomen. Svårigheter att uttrycka

känslor ansågs vara ett sådant tecken, precis som det omvända, liksom problem med att säga nej eller komma nära en älskare. Forskning redan under början av 1990-talet påvisade den stora risken att skapa falska minnen under terapissessioner, men Norellgruppen bortsåg helt från detta.

I stället fortsatte man aktivt att arbeta med tekniker som skulle återuppväcka dessa så kallade bortträngda minnen.

Säters rättspsykiatriska klinik blev Norells egen experimentverkstad, och patienter som Lars-Inge Svartenbrandt utsattes för hennes behandlingsmetoder genom terapeuter som gick i handledning hos Norell under tiden de arbetade på Säter. När Sture Bergwall, nu i form av Thomas Quick, började erkänna mord efter mord och belönades med droger, uppmärksamhet och kändisstatus fanns Norell hela tiden med i bakgrunden som handledare åt samtliga terapeuter Bergwall träffade. Bortträngda minnen av hemska händelser under barndomen hade enligt Norellgruppen lett till att Bergwall blivit en seriemördare med multipla personligheter.

– Det blev väldigt galet på 80- och 90-talet, berättar Dan Josefsson. Man kan tro att Thomas Quick handlar om en seriemördare, men för den här gruppen var Quick främst ett exempel på en man som fick tillbaka bortträngda minnen av sexuella övergrepp. Han blev deras flaggskepp, deras Titanic. När jag började arbetet med boken ställde jag mig frågan: hur kunde det komma sig att en

hel grupp människor runt Sture Bergwall gjorde allt de gjorde för att få Quick fälld för mord han inte hade begått? Det var en stor gåta. Handlade det om cynism? Var de ett gäng skurkar? Handlade det kanske om karriärlust som vissa faktiskt har antytt? Nej, min slutsats blev att det rörde sig om tro. De trodde verkligen. Det handlade om en irrationell tro på bortträngda minnen där Norell var den ideologiska ledaren.

I USA hade man i mitten av 90-talet börjat avfärda bortträngda minnen som bevis i rättegångar på grund av den stora risken att det handlade om falska minnen. De aktiva terapeuterna på Säter lyckades dock övertyga såväl polis som åklagare om det förträffliga i terapimetoden, och rättsväsendets representanter blev även de anhängare av pseudovetenskapliga behandlingsmetoder byggda på bortträngda och återuppväckta minnen. Idéer och fantasier från terapin återberättades i polisförhör. Många befängda påståenden och felaktiga utsagor ändrades efter hand med hjälp av ledande frågor och vallningar tills historien var någorlunda vattentät och kunde berättas i rätten. Detta kunde ske med hjälp av cirkelresonemang och ad hoc-teorier.

– Sven Å Christianson blev den vetenskapliga garanten för att bortträngda minnen finns, förklarar Dan Josefsson. Han framträdde som minnesexpert i rätten och hänvisade till aktuell forskning. Han

**Nästintill
alla beteenden
bland vuxna
ansågs kunna
vara tecken
på sexuella
trauman under
barndomen.**

lade fram en modell där han beskrev två motstridiga minnesmekanismer. Dels hur människan kommer ihåg traumatiska händelser. Det är viktigt för vår överlevnad att minnas att till exempel "lejon är farliga". Dels hänvisade Christianson till en motverkande mekanism som i stället gör att man glömmer. När jag sökte på några av de fraser

När man lever på minnen, József Rippl-Ronai, 1904

han använt sig av i rätten fann jag till min förvåning att de överensstämde med en teori som publicerades först 1997 – långt efter att den återopades i tingsrätten. Den som la fram teorin i boken var Christianson själv och Quick lyftes fram som bevis på de två motverkande minnesmekanismerna. Det är som en magisk resa i en tidsmaskin.

När jag frågar Dan Josefsson om han i sin research hittat någon vetenskaplig evidens för att bortträngda minnen faktiskt existerar berättar han om ett definitionsproblem:

– Bortträngda minnen som en helt omedveten eller delvis medveten process där man motar bort obehagliga upplevelser så att de helt försvinner och inte kan plockas fram, det finns inte. Vi fungerar inte så. Vissa försöker hitta belägg för teorin om bortträngda minnen genom att ändra definitionen. Men att låta bli att tänka på obehagliga minnen i kanske tio eller tjugo år, det är inte samma sak. En människa som till exempel har upplevt ett koncentrationsläger och sett sin familj mördas framför sina ögon kommer aldrig att glömma att det har hänt. Om någon frågar om det går det att plocka fram.

Även förhørsledaren Seppo Penttinen var en stark anhängare av teorin om bortträngda minnen. Det fanns en tro på att man måste närma sig bortträngda minnen med försiktighet och att alla felaktiga uppgifter man fick berodde på försvarsmekanismer då minnena var så traumatiska. Felaktigheter, så kallade ”medvetna avvikelser”, blev därmed bevis för att Thomas Quick var skyldig. I rättssalen hävdade Penttinen att Quick ändrat uppgifter spontant och utan att förhørsledaren till exempel enträget upprepat samma fråga tills han fick rätt svar. Detta trots att det måste ha stått klart för alla inblandade parter under förundersökningen att den åtalade inte kände till något alls om mordet. Seppo Penttinen begick därmed mened.

Dan Josefsson förklarar varför:

– Seppo var troende. Han upplevde att han gjorde något gott när han gjorde allt som stod i hans makt för att få Sture fälld. Om Quick någon gång råkade gissa rätt var ju det en stor framgång och ett bevis på att han var skyldig. När Quick i förhören berättade hur han högg Gry med en kniv i lungan, trots att hon inte alls hade blivit knivhug-

gen, så var det också ett bevis. Det var ett självbekräftande slutet system.

Dan Josefsson avslutar vårt samtal med att påpeka att Norell och gruppen runt henne var långt ifrån ensamma om att tro på bortträngda och återskapade minnen. Många psykoterapeuter med denna syn är verksamma än idag, även om det inte längre är ett rättsligt problem i samma utsträckning som under 1990-talet. Bokens ”Lena Arvidsson” vittnade i en rättegång för några år sedan i samband med ett fall som rörde bortträngda minnen av sexuella övergrepp, men den åtalade friades.

– Att det inte är ett rättsligt problem idag är ju en sak, säger Josefsson. Katastrofen i familjen blir ju enorm trots att det inte blir en rättssak. Det kanske till och med är värre att aldrig få en chans att få sin sak prövad när man blir falskt anklagad. Under 90-talet fanns det enormt många som höll på med den här sortens ovetenskapliga metoder där terapeuten påverkar sin klient att fantisera ihop händelser. Många finns nog kvar idag, men det är svårt att veta hur många och vilka de är. I USA är detta betydligt mer marginaliserat. Enorma skadeståndsprocesser där patienter stämde sina terapeuter gjorde att de med självbevarelsedrift slutade. Här i Sverige finns de fortfarande kvar.

Att Dan Josefsson brinner för historierna om offren för de ovetenskapliga terapimetoderna går inte att ta miste på. Han menar att det är minst lika allvarligt som tvångssteriliseringarna och berättar flera historier om splittrade familjer där fäder anklagats för incest och övergrepp. Josefsson föreslår att Thomas Quickkommissionen som tillsatts av regeringen ska vidgas till att titta på alla dessa fall av bortträngda minnen och konsekvenserna i form av

Sekt i vardande? Bild: Jan Steen, ca 1665

fällande domar mot i många fall helt oskyldiga människor. Om inte detta sker kommer vi med all säkerhet få höra mer från 2013 års Folkbildare i framtiden. 📝

KÄLLOR OCH REFERENSER

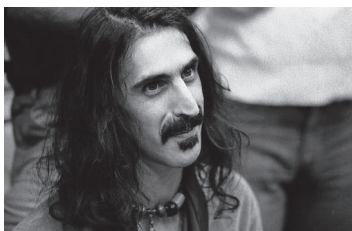
- Råstam, H. (2012) *Fallet Thomas Quick: Att skapa en seriemördare*, Ordfront, Stockholm.
- Jonsson, J. (2013) Pseudovetenskapen i Quick-målet, *Folkvett* 3/2013.
- Josefsson, D. *Mannen som slutade ljuga: berättelsen om Sture Bergwall och kvinnan som skapade Thomas Quick*, Lind & Co, Stockholm.
- Josefsson, D. (2013) *Kvinnan bakom Thomas Quick*, Tv-dokumentär sänd i SVT 26/11 2013. Ej tillgänglig via SVT-play efter 24/2 2014.
- Reportern som slutade ljuga, *Medierna*, 2013-11-30 www.sr.se.
- Josefsson höll en engelskspråkig föreläsning på centrum för psykoterapiforskning, Karolinska Institutet, i januari 2014, vilken sammanfattade fallet. Den finns tillgänglig på www.youtube.com/psychiatrylectures.

NOTER

1. Råstam (2012).
2. Jonsson (2013) i *Folkvett* 2013:3.
3. Josefsson (2013).
4. Josefsson, Tv-dokumentär (2013).
5. *Medierna*, 2013-11-30.

Ur arkivet

”New Age saknar sinne för självkritik. Jag skulle önska att de seriöst skulle granska sina påståenden. Vem vet? Kan-

Frank Zappa, 1977

ske skulle de hitta något som verkligen fungerar. Men ingen har gjort det än. Det skulle vara ett enormt vetenskapligt framsteg. Men folk vill hålla skenet uppe, och därför kommer det att komma ännu en ’New Age’ efter den här, med en ny typ krimskrams och glaskulor. Eller kanske med malkulor istället, vem vet?” Frank Zappa citeras. (*Folkvett* 1989:3-4)

”Den här gruppen [...] har specialiserat sig just på Sverige och de talar flytande svenska. Men ofta talar de engelska, som de behärskar också. De lär sig alla jordiska språk, när de jobbar i olika länder.” Sten Lindgren är en så kallad

kontaktperson som byggt upp en rik mytologi om de utomjordingar som han påstår sig ha goda kontakter med. Han har även drivit sekten Intergalaktiska Federationen, en av de obehagligaste grenarna av den svenska UFO-rörelsen. (*Folkvett* 1992:3)

”Mustelin konstaterade att kraftfälten från spårvagnarnas motorer är starkare på BB än kraftfälten från de flesta, troligen alla planeter som vanli-

*Spårvagn dragen av mula,
Johannes Schneider, 1951*

gen är på 100-tals miljoner kilometers avstånd från BB. Spårvagnarna borde därför ha en större inverkan på de nyföddas egenskaper och öden än planeterna.” Nils Mustelins ”spåralogi”¹, med vilken man skulle kunna räkna ut egenskaper och framtid med ledning av spårvägstabeller, har hittills aldrig slagit igenom. Men så var också Mustelin (1931–2004) en av Finlands mest aktiva skeptiker som bland annat grundade den finska skeptikerföreningen Skepsis. (*Folkvett* 2004:3)

1. Mustelin kallade sin spårvagnsastrologi för *spåralogi*. I Helsingfors-svensk slang talar man om ”en spåra, två spårar”.

Årets VoF-utmärkelser

VoF HAR TILL ÅRETS folkbildare 2013 utsett Dan Josefsson. Ur motiveringen: "Han får utmärkelsen för att han i sin bok *Mannen som slutade ljuga* och dokumentärfilmen *Kvinnan bakom Thomas Quick* (gjord tillsammans med Jenny Küttim) visar hur slutna, sektliknande kunskapssystem gör sig själva immuna mot kritisk prövning. Såväl boken som dokumentären handlar om psykoanalytikern Margit Norell, hennes inflytande på Säterkliniken och dess mest kontroversiella patient. (...) Boken och filmen visar på ett åskådligt sätt vad vetenskapligt grundad kunskap och sjukvård egentligen är – och inte är. Josefsson har bidragit med ett viktigt populärvetenskapligt inslag i den pågående processen att göra psykoterapi till en evidensbaserad behandlingsform." Se även intervju med Josefsson på annan plats i detta nummer av *Folkvett*.

Till Årets förvillare 2013 utsågs lobbygruppen Strålskyddsstiftelsen. Ur

motiveringen: "Stiftelsen får utmärkelsen för sin skrämselfpropaganda och vinklade rapportering om farorna med mobiltelefonanvändning och trådlösa nätverk. Strålskyddsstiftelsen har sedan den bildades 2012 spritt ensidiga och vinklade uppgifter om eventuella risker med radiovågor från mobiltelefoner, basstationer och trådlösa datornätverk. Under 2013 har stiftelsen skickat propaganda till ett stort antal skolor och skolansvariga i landet och varnat för införandet av trådlösa nätverk. Detta har lett till att Strålsäkerhetsmyndigheten sett sig tvungen att gå ut till landets skolor och dementera lobbygruppens påståenden."

JJ

NOTISER

Månpubar i Göteborg

VoF GÖTEBORG har ordnat otaliga pubträffar genom åren, men det är först sedan i höstas som de varit regelbundna. För att få datum som är lätta att hålla reda på men ändå infaller på varierande veckodagar har man bestämt sig för

*Masthugget förr,
Klamparegatan ca 1900*

att helt enkelt ha pubträff vid varje fullmåne.

Som regel hålls pubträffarna på Haket, Första Långgatan 32 vid Masthuggstorget. Det enda undantaget är söndagar då man kommer överens om någon annan lokal. Följ Vetenskap och Folkbildning eller Skeptikerträffar på Facebook för säkra besked!

PO

Norsk skeptiker får offentligt förtroende

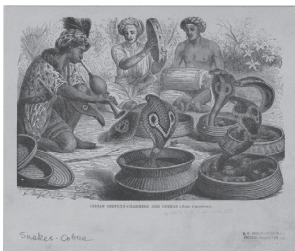
BIOLOGEN MARIT M. Simonson har varit ordförande i den norska skeptikerföreningen Skepsis och medarrangör av Kritisk Masse-konferenserna. Nu har hon blivit invald för fyra år som lekmanrepresentant i Nasjonal forsknings-etisk komite for medisin og helsefaglige spørsmål. Folkvett gratulerar!

MR

Ormpastor ihjälbiten

JAMIE COOTS, PRÄST i en pingstförsamling i Middlesboro, Kentucky, dog den 15 februari efter att ha blivit biten av en giftorm, rapporterade flera internationella nyhetsmedier (t.ex. theguardian.com). Coots hade vid flera tillfällen använt giftormar i sina framträdanden, en tradition inom vissa trosriktningar som där används för att demonstrera trons kraft. Idén är att den som tror tillräckligt starkt inte blir skadad. Medicinsk personal ringdes in, men Coots avböjde läkarvård och dog inom en timme. Enligt ett TV-framträdande ett

NOTISER

*Indiska ormtjusare,
Gustav Mützel, 1893*

är tidigare hade Coots redan då blivit biten nio gånger i sin karriär, men dittills bara fått ge upp en bit av ett finger. I TV-programmet sade han också: "Om Bibeln sade åt mig att hoppa ut från ett flygplan skulle jag göra det."

JJ

Homeopatisk akutmottagning

FLERA MASSMEDIER rapporterade i december 2013 att Sveriges första homeopatiska akutmottagning inom kort skulle öppna i Stockholm. Viveca Wilhelmsson, initiativtagare till mottagningen, klagade i Sveriges Radio över homeopatins svaga ställning i Sverige: "Kanske att svenska

folket är ett väldigt lydigt folk, man litar mycket på myndigheter. I andra länder är homeopati mycket mer etablerat." Mottagningen är inte ansluten till Försäkringskassan. Lisa van Duin, jurist på Socialstyrelsen, förklarar: "I vår lagstiftning har vi ett krav på vetenskapligt beprövad erfarenhet. I andra länder kan man ha annan lagstiftning, exempelvis att man inte ska göra något för att skada i sin hälso- och sjukvård. Jag skulle tro att det ligger i de bakomliggande skillnaderna i lagstiftning för sjukvårdspersonal".

JJ

Kurs i telekinesi?

MEDBORGARSKOLAN i Stockholmsområdet fick en del uppmärksamhet och – som det visade sig – gratisreklam genom en utannonserad kurs i "Telekinesi i praktiken". Kursledaren uppgavs heta Carrie Geller, och kursbeskrivningen löd: "Utveckla din förmåga att flytta, hämta och förändra föremål genom att fokusera och använda din tankekraft. Vi övar på

NOTISER

praktiska situationer som underlättar i vardagen. Lär dig hur du öppnar låsta dörrar utan nyckel, slipper gå ut med soporna när det regnar, eller flyttar olämpliga moln när det är dags för picknick. Du får kontroll över ditt liv och blir bemött med respekt när du snabbt kan förflytta störande objekt eller personer ur din närhet. Vi avslutar med några uppskattade partytrick och skapar närkontakt med valfri person. Ta med en silversked till första tillfället.”

En del blev upprörda över denna uppenbara pseudovetenskap, men i själva verket var det hela ett skämt. Medborgarskolan har en tradition att smyga in en bluffkurs i sin katalog, med en belöning till den som först hittar kursen.

JJ

Antroposofi mot vetenskap

I EN ARTIKEL i *Focus on Alternative and Complementary Therapies* (vol. 19:1, March 2014, s. 22–26) beskriver Raimo Puustinen de grundläggande teoretiska antagandena inom antroposofisk medicin.

Antroposofisk medicin går tillbaka på Rudolf Steiners uppenbarelser och strider på en rad sätt mot vetenskaplig kunskap inom medicin, kemi och fysik – även kunskap som var tillgänglig redan på Steiners tid. Bara ett exempel: enligt Steiner spelar inte mikroorganismer någon roll för sjukdomars uppkomst, utan det råkar bara vara så att mikroorganismer och vissa sjukdomar uppträder samtidigt.

Antroposofisk medicin har nyligen inlemmats i Schweiz sjukförsäkringssystem, detta efter att en utvärdering funnit att antroposofisk medicin som helhet inte tycktes ha allvarliga negativa effekter och att brukare av antroposofisk medicin var nöjda. Puustinen är inte imponerad. Politiker och väljare bör fråga sig: ”Vill [vi] lägga skattepengar på ett läkesystem som grundas på himmelska krafter, astralkroppar, reinkarnation och klärvoajans? Om svaret är ja, låt så ske.”

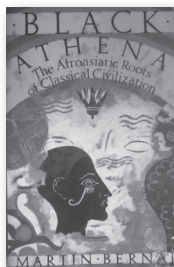
JJ

NOTISER

Afrocentristen Martin Bernal avliden

MARTIN BERNAL AVLED den 9 juni 2013, 76 år gammal. Han var före sin pensionering 2001 professor i statskunskap och främre-orientaliska studier vid Cornell-universitetet nära New York. Något förvånande forskade han dock mest om det moderna Kina och Vietnam samt om ursprunget till kulturbloomingen i antikens Grekland. Mest omtalad blev han för boken *Black Athena: The Afroasiatic Roots of Classical Civilization* från 1987, där han hävdade att grekerna fått det mesta från fenicierna och egyptierna. Boken blev en akademisk storsäljare i ett postmodernistiskt klimat där man både ville lyfta fram minoriteters röster – vilket i det här fallet framför allt var intressant beträffande afro-amerikanerna – och relativisera det vetenskapliga kunskapsbegreppet. En andra del kom 1991 och en tredje 2006. Men Bernal lyckades aldrig förändra konsensusuppfattningen, nämligen att de gamla grekerna i högsta grad var

nyfikna på vad grannfolken hade att bjuda på, men att de hittade på de viktigaste bitarna själva. En bra essä om *Black Athena*-kontroversen finns i Ronald H. Fritzes bok *Invented Knowledge* från 2009.
MR

POSTTIDNING B
Folkvett
c/o Föreningshuset
Virkesvägen 26
120 30 Stockholm

INNEHÅLL

- 4 Ledare: *Tabu eller brist på belägg?*
7 Leif Appelgren: *Antroposofirörelsens ekonomi*
20 Lennart Lundmark: *Tro som vetenskap*
34 Peter Olausson: *Sankt Sigfrid i Örgryte*
40 Linda Strand Lundberg: *Intervju med Dan Josefsson*
51 *Ur Arkivet*
53 *Notiser*
Omslagsbild: Robert Nyberg

www.vof.se

